

Jødeaksjonene

AV NILS JOHAN RINGDAL

103693

*Om Ringdals bok
Mellom barken
og veden*

I neste uke foreligger den sannsynligvis mest kontroversielle av høstens bøker: Nils Johan Ringdals «Mellom barken og veden». Boken er den første samlede fremstilling av norsk polit under okkupasjonen, og meget avslørende for politiets samarbeid med NS og den tyske okkupasjonsmakten. Boken kommer på Aschehoug Forlag. Dagens tema er hentet fra boken.

Aksjonene mot jødene vil for alltid bli stående som det svarste kapitlet av det norske politis historie under krigen. 40% av Norges jøder døde i tyske konsentrasjonsleire og gasskamre. Dette var delvis det norske politiets ansvar. Hvordan tilintetgjøringen av så mange av verdens jøder kunne la seg gjennomføre, blir umulig å forstå, om man ikke splitter opp i en rekke enkelthandlinger og delprosesser. I den sammenheng kan det ikke benektes at det var politifolk som registrerte jødene i de okkuperte land, hentet dem i deres hjem og sendte dem om bord på tog eller Tysklands-båter. Politiet startet jødernes ferd mot undergangen. Senere ble denne vandringen vanskeligere å stanse.

I forhold til andre land kommer Norge ille ut om man sammenligner tapene i de jødiske befolkningsgruppene. I Danmark ble jødene hjulpet aktivt, både av befolkningen og av politiet, slik at det overveldende flertall av landets 6000 jøder reddet seg over til Sverige. Hovedtendensen i Norge og Frankrike var at befolkningen forholdt seg passiv, og politiet gjorde det de fikk ordre om.

I moderne vestlig rettspraksis skilles det på forsettlig og uaktsomt drap. Dårlig informasjon og svak innsikt i gjerningsøyeblikket er en formlidende omstendighet. I det følgende skal derfor jødeaksjonene først og fremst belyses fra samtidens uaktsomme synsvinkel. Holdninger i politiet, følelser blant jødene og den øvrige norske befolkning, skal granskes. Hovedproblemet blir å finne ut hva slags forståelse av situasjonen norske politifolk hadde, da aksjonene mot jødene fant sted. Norske politifolk sendte ikke jødene i gasskamrene. De hadde ikke engang forutsetninger for å kjenne til deres eksistens. Det som hendte med jødene etterat de kom til Tyskland, skal derfor lengst mulig holdes utenfor. Jødeaksjonene kan ikke her analyseres som tilintetgjørelsesaksjoner, men som aksjoner rettet mot å få jødene ut av landet.

Mye av historikken og dramatikken rundt jødeaksjonene er kjent fra andre skriftlige fremstillinger. Ernst Aberle og Hermann Sachnowitz har skrevet memoarbøker. Ragnar Ulstein har viet to lange kapitler i sin første bok om jødetrakikken bare til jødets flukt til Sverige. Oskar Mendelssohn og Per Ole Johansen har skrevet større historiske fremstillinger om emnet, og hos Johansen diskuteres politiets særegne rolle også utførlig. Fremstillingen av fakta skal derfor her gjøres kort, og konsentreres om de punktene hvor nytt

materiale tjener til å belyse problemene fra en ny synsvinkel. Et par saker fra rettsoppgjøret etter krigen vil være sentrale kilder, sakspapiret fra Politidepartementet og intervjuer med politifolk vil belyse jødeaksjonene ytterligere.

«Et middels jødeland»

Registreringer av jøder i Norge hadde begynt

før krigen, i NS-regi. I 1938 hadde ledelsen i NS fått kopiert en tysk oversikt over jødernes utbredelse i Europa. Ifølge denne fantes det land som Finland, Island og Irland hvor «jødeproblemet» var ubetydelig. I land som Polen, Ungarn og Nederland fantes det derimot betydelige «jødeproblemer». I svært mange land var problemet av «middels omfang». Norge var et slikt «middels jødeland». Norge hadde mellom

0,1% og 0,5% i befolkningen, i likhet med Tyskland, Italia, Danmark og Sverige.

De tyske ekspertene anslo i 1938 at det fantes 3500 jøder i Norge, uavhengig av statsborgerskap. Det var et ikke ubetydelig antall i et såpass lite land. Oskar Mendelssohn skriver at også anslag på 10 000 forekom i agitasjonen. På offisielt NS-hold mente man likevel at disse tallene var upresise og «noe for høye».

Da tyskerne kom til landet våren 1940, bragte de med seg eksperter på spørsmålet. Sikkerhetspolitiet begynte å lagre informasjon sentralt. Denne var imidlertid svært mangelfull. En tilnærmet oversikt i form av navnelister skulle først komme istand etter at samarbeidet mellom norsk og tysk politi kom igang.

10. mai 1940 anmodet tysk sikkerhetspoliti Oslo-politiet om å beslaglegge jødernes radioapparater. Kort etter mottok landets øvrige politimestre samme henvendelse via fylkesmennene. Tyskerne hadde en ufullstendig liste over mulige jødiske radioeiere, men det trengtes bistand, både fra Telegrafverket og fra Oslo-politiet, innen listene ble tilnærmet komplette. Ved de fleste politikkamre ble ordren etterkommet umiddelbart. På Sørlandet gikk det tregere, og i Nord-Norge foregikk det krigshandlinger. I Oslo og Trondhjem, hvor de fleste norske jødene bodde, gikk innsamlingen imidlertid med uåpklagelig tempo.

Welhavens holdning representativ

Ole Kolsrud har i en artikkel redegjort for hvordan Administrasjonsrådet etter innsamlingen hadde kalt politimester Welhaven inn «på teppe» for å spørre ham hvorfor han hadde fulgt opp ordren såpass raskt, og uten å ta kontakt med andre myndigheter. Welhaven svarte at det ikke ville ha nytten å protestere. Han mente imidlertid å kunne overbevise tyskerne om at det ikke var grunn til å behandle jødene slik i Norge. Det paradoksale var at han ønsket å overbevise tyskerne om dette nettopp ved å følge deres ordre.

Welhavens holdning var ikke desto mindre nokså representativ for hvordan politifolk landet over tenkte - og handlet. I Bergen bestemte kriminalavdelingens folk seg til å reise rundt til jødene og spørre om de ville gi fra seg apparatene frivillig. Om de ikke ville det, kunne de jo bare beholde apparatene, var tanken. Noe måtte politiet gjøre, for ellers ville tyskerne gå til aksjon. De mente åpenbart at det var bedre å gjøre jobben selv enn å overlate den til tyskerne. Selv om de fleste radioapparater var blitt inndratt umiddelbart i de områdene hvor det fantes jødiske befolkningskonsentrasjoner av en viss størrelse, var det fortsatt radiopparater i

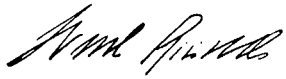
JUSTISDEPARTEMENTET

Jnr. 511/41. S.

Herr sakfører Willy Rubinstejn,
Fauschalsgt. 11,
Oslo.

Ifølge Deres forklaring for Statspolitiet den 28. juni 1941 er De av hel jødisk avstammning. Som jøde er De uverdigg til den tillitsforholdelse som er påkrevet for Deres stilling. Departementet kan derfor for alltid tilbakekalt Deres ansattstillingsbeholdning i medhold av forordningen av 20. juni 1934 § 5.

Oslo, den 6. september 1941.

Brev til jødisk sakfører fra justisdepartementet datert september 1941. Få måneder senere hadde politiet skaffet seg full oversikt over de 6 jødiske Norge.

mye». Det er du selv som avgjør hva som er passe. Dessuten har mannens kropp faktisk en innebygget mekanisme som sier ifra hvis det blir for mange sædavganger. Han verker i pungen og får smerter i penis. Gjentatte onaneringer vil også kunne gi fysiske symptomer som motvirker reising.

Hvis du derimot har en helt spesiell og uimotståelig trang, eller konsekvent foretrekker onani fremfor andre former seksuell aktivitet, er onanien et symptom på, og ikke årsaken til, et mentalt problem. Det er dette vi mener når vi snakker om «tvangsonani». Det foreslås da av fagfolk at du søker behandling.

I Hite-rapporten skriver Shere Hite varmt om onani for kvinner, og har nærmest en forkjærlighet for det fremfor samleie.

- Det er så mange grunner til å anbefale det - lett og intens orgasme, en utømmelig kilde til nytelse, beretter hun.

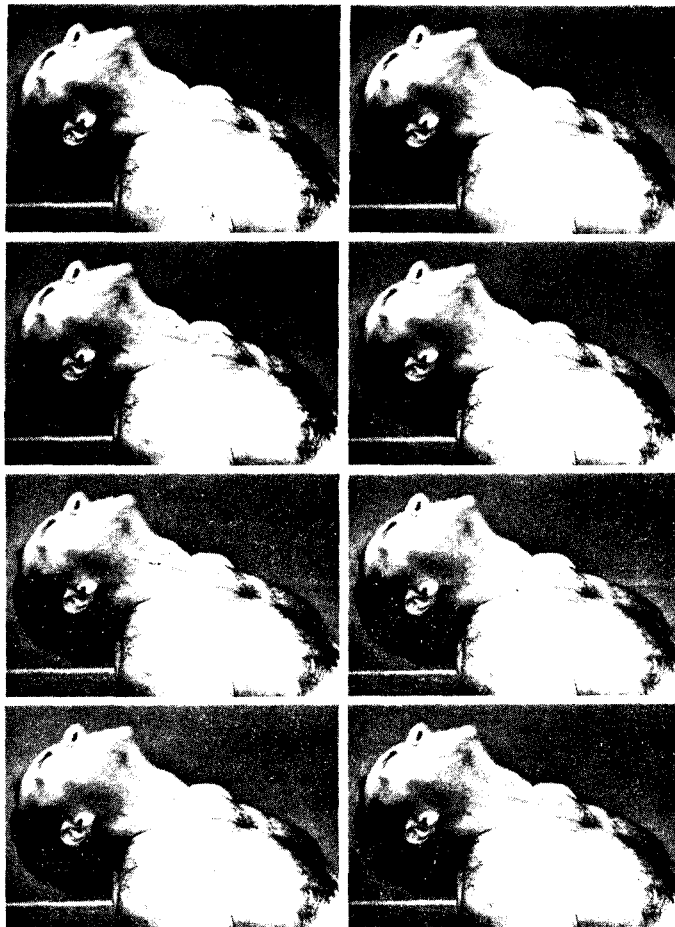
For alle

Det er ikke slik at onani tilhører ungdommen og de ugifte, det kan glede også eldre og etablerte par. Og selv om de fleste synes det er mer tilfredsstillende å ha sex sammen med en partner, er det slett ikke unormalt eller noe tegn på at et forhold er iferd med å bryte. Tvertimot viser nyere undersøkelser at tre av fire gifte menn og kvinner onanerer fra tid til annen.

Forskjellige hjelpemidler brukes for å onanere. Mannen benytter seg av alt fra fingrene til skjeddøgnende gjenstander som toalettpapirhylser. Michael Carrera anbefaler i boken «Alt om sex» at han ikke stikker gjenstander i rompehullet eller i urinrøret, da det kan forårsake så alvorlige skader at det blir nødvendig med legebehandling. Om mannen likevel skulle føle for å ha noe i anus, må han være forsiktig, og huske at det er et svært bakteriefyllt område.

I boken «Kvinne, kjenn din kropp» som er skrevet av og for kvinner gies følgende «bruksanvisning»:

«Når du onanerer kan du bruke fingrene, en svamp, en håndduj, et massasjeparat eller hva du måtte ha lyst til. De fleste kvinner

onanerer ved å stimulere området rundt klitoris, for eksempel kan du bevege huden frem og tilbake. Du kan også stimulere hele området på en gang med hånden, en svamp eller en pute. Hvis du samtidig kniper sammen musklene omkring skjeden, vil du som regel kjenne stimuleringen sterkere.»

Når mannen ved onani ser at det av og til kommer litt blod i sæden er det normalt ikke noe tegn på sykdom. Det har trolig ingenting med onani, sædavgang i sævne eller seksuell lyst og aktivitet å gjøre. Hvis det derimot skjer ofte bør lege konsulteres.

Kant og andre filosofer

Både representanter for den religiøse, medisinske og filosofiske stand har gjennom århundrer angrepet onanien. Og det har skjedd på en måte som gjør at vi ikke overraskes når vi hører om allverdens grusomme instrumenter man fant opp for å hindre folk i å fikle med sine egne kjønnsorganer.

Talmud, jødernes hellige skriftsamling fordømte alle seksuelle handlinger som ikke hadde befruktning som mål, og forbød til og med menn å holde i penis mens de urinerte. Og den tidlige kristendommen fulgte opp med å foreslå strenge straffer til de som onanerte.

På 1200-tallet kom Thomas av Aquino med

erklæringer om seksuelle laster som fikk varig innflytelse på spesielt den romersk-katolske kirken.

- Alle former for begjær var syndig, sa han - for begjæret var en motstander av fornuften, og lastene var enten mot ens nabo eller andre mennesker eller mot naturen. Ekteskapsbrudd, ja til og med voldtekt, var ikke så alvorlig som slike handlinger som «unaturlig samleie» og onani.

Senere store tenkere som Hume og Kant så også på seksuelle handlinger som ikke skulle føre til befruktning som umoralske.

- Onani, homoseksualitet og bestialitet gjør mannen uverdigg som medlem av menneskeheten. Han fortjener ikke lenger å være en person, mente Kant, hvis tanker var med på å forandre den moderne filosofiens retning.

1800-tallets protestanter leste Bibelen for å finne argumenter mot onani, og det sterkeste argumentet fant de i Første Mosebok i historien om Onan som angivelig ble straffet av Gud fordi han bedrev «selvbesmittelse» eller onani. Saken er imidlertid at Onan ikke onanerte, men brukte avbrutt samleie, stadig ifølge Første Mosebok.

«Du blir sinnsyk»

Som om ikke eventuelle onanister ble tilstrekke-

lig skremt av dette, sluttet også legeviteenskapen seg i fordømmelses-koret. Og det var ikke måte på hvilke problemer den forårsaket. Både impotens, epilepsi, tuberkulose, melankoli, trang forhud, smertefull reising og en gonorré som var spesielt vanskelig å behandle, kunne onani lede til. Tillegg kom mer spesifikke problemer for kvinner som blekhet, hysteriske anfall, tuberkulose og ufruktbarhet. Til slutt ble det også en akseptert medisinsk teori at man kunne bli sinnsyk av det.

Instrumenter

Også på det forebyggende plan ble det arbeidet aktivt. I tillegg til å konstruere spesielle instrumenter, foretok leger til og med operasjoner på mennesker som onanerte. Kyskhetsbeltene ble egentlig funnet opp for å forhindre at piker og unge kvinner skulle onanere. I sin bok «A Medical Treatise» fra 1848 uttaler John Moodies at piker bør få slike belter allerede når de blir syv-åtte år, og at den bør erstattes av et større når de blir eldre.

«Det kan godt sitte på til hun gifter seg eller til piken har kontroll over sine følelser og har moralsk mot til å motstå fristelsen» skriver han.

Dermed plasserte man et gium over elfenben polstret med lær eller gummi over kjønnsorganet. Og når kyskhetsbeltet ikke virket eller hvis foreldrene hadde vært så ubetenksomme at de ikke hadde utstyrt barnet med et slikt belte, ble klitoris fjernet når man oppdaget en sykdom som kunne føres tilbake til onani. Og det var jo ganske mange sykdommer.

Også mannen fikk sine anti-onani-belter. De besto for eksempel av ringer som ville trenge seg inn i vevet hvis penis ble stiv. I «behandling» av mannlige onani-sykdommer, utførte leger omskjæring, og til og med kastrasjon.

Idag gliser vi oppgitt over synet våre forfedre hadde på onani. Kanskje vi også burde tenke på hva våre etterkommere vil tenke om vårt syn på det?

Kilder:

James Bevan: «Sexualitet og helse». Gyldendal Norsk Forlag.
Michael Carrera: «Alt om sex». Bearbejdet utgave ved Berthold Grünfeldt. Gyldendal Norsk Forlag.
«Kvinne, kjenn din kropp». Aschehø r.

jødisk eie høsten 1940 og mesteparten av 1941, i andre deler av landet.

I mai 1941 utgikk det igjen skrivelser til landets politimestre om at de skulle spore opp radioapparater i jødisk eie. Radioforhandlere fikk ordre om å hindre jøder i å kjøpe nye apparater. Ved spredte anledninger ble dessuten jødiske hjem ransaket. Det var sannsynligvis først i august 1941 at radiosaken ble endelig «løst». Da ble hele den norske befolkning pålagt å levere inn sine radioapparater. Også denne gangen var det politifolk og lensmenn som måtte påta seg det ubehagelige arbeidet. Jødernes særstilling var nå ikke lenger så påfallende.

Det hadde vært en politisk umulighet å beslaglegge radioapparater hos samtlige nordmenn våren 1940. Dette forstod både tyskere, Administrasjonsrådet og norsk politi. Aksjonene mot jødernes apparater ble dermed en prøveballong, en test på samarbeidsviljen hos politiet. Den spilte samtidig rollen som fase nummer to i registreringen av jødene i Norge. Tyskerne visste at den første registreringen var meget mangelfull.

Jødene registreres

I Oslo ble over 50 jøder med russisk eller baltisk bakgrunn, arrestert dagen etter invasjonen i Sovjet, 23. juni 1941. Det samme gjentok seg i Harstad, Narvik og Tromsø, hvor omkring 60 ble arrestert. Noen uker senere ble alle sluppet ut igjen. Det fikk mange til å slappe av.

Høsten 1941 begynte en registrering av et annet: Nå dreide det seg om jødisk eiendom. Dette skjedde ved diskret korrespondanse mellom Justisdepartementet og fylkesmennene. Firmaregistreringen ble satt igang høsten 1941 og ferdiggjort i desember. Politiet stod utenfor dette, og pressen skrev knapt om det som foregikk. Publikum registrerte likevel et aspekt av denne aksjonen. Stadig flere butikker ble forsynet med skilt av typen: «Jüdisches Geschäft - Jødeforretning». Resultatet av undersøkelsene kon selvfolgelig også til Politidepartementet sentralt. Man kunne trenge det til senere bruk. Dermed fikk departementet lister over jødiske firmaer i Oslo og Trondhjem.

Man hadde imidlertid hverken på sentralt NS-hold eller i Politidepartementet noe fullstendig register over jøder i Norge. Det fantes riktignok bøker fra før krigen, av typen *Hvem er hvem i jødeverdenen?* «Denne boken er interessant lesning, men gir ikke pålitelig informasjon og kan ikke brukes i registreringssammenheng», het det i et notat i departementet. Det syntes klart at noe mere måtte gjøre.

Initiativet til neste fremstøt kom fra to hold: Fra tysk sikkerhetspoliti og fra NS' statistiske

kontor. Til sammen skulle disse to uavhengige initiativene føre til at jødene i Norge ble særdeles mye bedre kartlagt enn i de fleste land det er naturlig å sammenligne seg med.

Tysk sikkerhetspoliti anmodet allerede i oktober 1941 Politidepartementet om å få iverksatt stempeling av jødiske pass. Sjefen for det norske sikkerhetspoliti, Oliver Møystad, var ved den anledning usikker på definisjonene, og måtte ha hjelp av tyskerne til å avgrense jødebefolkningen. Den som måtte klassifiseres som jøde, var for det første den som nedstammet fra «minst tre av rase fulljødiske besteforeldre», dernest den som nedstammet fra to fulljødiske besteforeldre og selv var gift med en jøde. For det tredje skulle alle medlemmer av det mosaiske trossamfunn regnes som jøder. Tyskerne var service-innstilt når det gjaldt hjelp med å klassifisere. Ellers ønsket tyskerne å holde seg i bakgrunnen. Mange politimestre og lensmenn lokalt skulle dermed aldri forstå at det nye registrering opprinnelig var et tysk initiativ. Det var helt etter tyskernes plan.

Passene stemples

Stempler ble nå skaffet til veie og distribuert. Ordren om at jødernes legitimasjonsbeviser skulle stemples, kom 10. januar 1942. Beskjeden gikk ut via plakater og annonser i dagspressen. Passene skulle stemples hos politimester eller lensmann, og det var straffbart ikke å møte opp. Om det var tilliten til politiet eller angsten for mulig straff som drev folk til å møte frem, er vanskelig å fastslå i ettertid.

Det er påfallende og paradoksalt at den grundige og fullstendige registreringen av jøder i Norge kom istand gjennom aktivt samvirke fra den jødiske befolkningen selv. Sivil ulydighet, som var en voksende tendens i det norske samfunnet, kom knapt til uttrykk i denne saken. Et overveldende flertall av jødene møtte opp på politikamre og lensmannskontorer for å stemplet sine pass. Samtidig ble det ført nye og fullstendige lister over dem som nå hadde fått stempel i passene sine.

Ikke før var denne ordren sendt ut, så kom det en ny beskjed fra Politidepartementet. Alle voksne jøder måtte fylle ut skjemaet «Jøder i Norge» i tre eksemplarer. Det var naturlig at dette skjedde samtidig som passene ble stemplet. Departementet, NS' statistiske kontor og politimesteren skulle deretter arkivere hvert sitt eksemplar. Utfyllingen av skjemaene gikk noe tregere enn stempelingen av passene, og det kan spores en tendens til unnastrøring fra politimestrens side, særlig på de mindre politikamrene. Purringer ble derfor sendt, fra NS til departementet og fra departementet til politikamrene.

Nå var det ulike forhold som bidro til å stikke kjepper i hjulet for politiet, i kontrollen med at skjemaene ble skikkelig utfyllt: Det fantes adskillige jøder som hadde skiftet adresse, og det fantes foreldre som unnlot å føre opp sine barn. Det hendte at statspoliet ble brukt til ekstraarbeidet med å komplettere skjemaene, men stort sett gikk arbeidet gjennom det tradisjonelle politi og lensmennene. Både hist og her måtte politifolkene gi seg i kast med den noe ubehagelige oppgaven å komplettere og sjekke opplysninger som virket utilstrekkelige.

Mange har spurt seg hvorfor det tradisjonelle politiet ble brukt til denne oppgaven. Tyskerne kunne ha mobilisert sitt eget politi, eller NS kunne ha aktivisert hirden. I begge tilfeller ville mannskapet ha vært mere villig å ha med å gjøre. Arbeidet ville gått raskere; men ville registreringen ha blitt like effektivt gjennomført? Politiet net stadig tillit i befolkningen, også blant jødene. Dette var en avgjørende fordel i registreringssammenheng.

«Jødene noe for seg selv»

Man må samtidig undres over hvilke holdninger som fantes i politiet, siden de fant seg i kravet om å gi en slik forskjellsbehandling av en gruppe i det norske samfunnet. Slike spørsmål er vanskelige å besvare i ettertid, og hukommelsen lar seg lett farve av det som senere skjedde. Likevel kan det være grunn til å tenke gjennom utsagn som dette, fra en politimann i Skien, mange år etter krigen:

Det bodde noen jøder her også, og de ble rett og slett ikke behandlet som vanlige nordmenn. Folk så på dem som noe annet. Nå hadde kanskje jeg en noe spesiell bakgrunn fordi jeg gikk på skole sammen med en jødisk gutt. Derfor visste jeg at han var vanlig nordmann selv om han var jøde. Men alle hadde ikke det blikket der.

Jeg husker godt at vi snakket oss imellom under krigen, på politikammeret, og kommentarene gutta kom med, var ganske enkelt at jødene var noe for seg selv, at de greide seg best selv. Det var oppfatningen hos mange, for de kjente dem ikke. De hadde aldri gjort ærlig arbeid, sa folk, det var bare tussing og handling. Jeg mener derfor at vi så på aksjonene mot jødene som noe helt annet enn aksjonene mot lærerne og mot dem som skulle på arbeidstjeneste.

Lovgivernes holdninger i jødespørsmålet var det enda mindre tvil om, for 13. mars 1942 gjeninnførte Quisling-regjeringen Grunnlovens paragraf 2, bestemmelsen om at «Jøder ere udelukkede fra Adgang til Riget». Denne bestemmelsen var blitt opphevet av Stortinget i

1851.

I rettsaken mot justisminister Riisnæs etter krigen, ble denne lovendringen nevnt som et eget punkt i tåltalen. Riisnæs hevdet selv at det utelukkende var hans og Quislings «grunnlovs-konservatisme» som lå bak, ingen spesifikk jødefiendtlighet. Sett i lys av Riisnæs' egne uttalelser om jøder, og det faktum at jøderegistreringen samtidig ble finpusset, er det naturlig å tvile sterkt på hans utsagn her. Lovendringen bør tolkes som et forvarsel om at det ikke var lenge til landet på nytt skulle gjøres «jøderent» Men våren 1942 var det å få som forstod dette.

«Ingen norske jøder norske»

Også andre aksjoner denne vinteren og våren peker i samme skjebnesvangre retning. 6. mars 1942 ble fire trondhjemsjøder dømt til døden og skutt for propaganda mot okkupasjonsmakten. «Ariere» hadde inntil da stort sett fått mildere straffer for slike forhold. Iløpet av vinteren og våren hadde politiet samtidig stengt en mengde jødiske forretninger i Trondhjem og Nord-Norge, arrestert innehaverne, sendt de ansatte hjem og beslaglagt varelagre og lokaler.

I mellomtiden ble data fra registreringen bearbeidet og systematisert. Arbeidet tok sin tid, men resultatet var «vellykket». Iløpet av sommeren var tallene ferdige fra NS' statistiske kontor. Den endelige registrering fra våren 1942 konkluderte med at det på det tidspunkt bodde 1419 «fulljøder» over 15 år i Norge. Ved den anledning laget man i NS sjablonger/tegninger over jødernes fordeling i Norge. Samtidig ble det utarbeidet lister over jødernes geografiske fordeling. Foruten Oslo og Trondhjem, hvor de fleste jøder bodde, var det bare «Vest- og Austviken». Vestfold og Østfold, som hadde en jødebefolkning på mer enn noen titalls individer.

Det ble også utarbeidet lister over hva jødene oppgav som sin egen nasjonalitet på spørreskjemaene. Den største enkeltgruppen, på ca. 45%, oppgav at de var norske. Det var altså ikke utelukkende jøder med norsk statsborgerskap som oppholdt seg i Norge våren 1942. Mange av tyske eller fra Øst-Europa. Det fantes enkelte østeuropeiske og amerikanske jøder også, samt noen «statsløse». Henimot 24% hadde svart at de var av «jødisk» nasjonalitet. Departementets mann avviste i en kommentar denne betegnelsen og mente at disse måtte fordeles likt på de øvrige nasjonaliteter. De fleste av dem som selv regnet seg som «jødiske», var altså «egentlig» norske. Likevel måtte de ut av landet, fordi ingen norske jøder egentlig var norske. Logikken var klingende klar, både i NS og i Politidepartementet.